

פרשת השבוע

עורכים: אביעד הכהן, מיכאל ויגודה
עריכה לשונית: יחיאל קארה

פרשת שופטים תשס"ט, גיליון מס' 355

"ובנית מצור על העיר... עד רדתה"

פיקוח נפש במלחמה

אברהם וינרוט*

פתח דבר

בעת קרב הורחב ההיתר לחלל שבת אף שלא מפני פיקוח נפש. בפרשתנו מצוי המקור לכלל הלכתי מחודש זה שקבע הריב"ש, רבי יצחק בר ששת (צפון אפריקה, המאה ה"ט): "מחללים את השבת לכל צרכי מצור, ואפילו שלא מפני הסכנה"¹.

דין זה נלמד מן הפסוק "ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמך מלחמה עד רדתה" (דברים כ, כ). מכוח פסוק זה נקבע היתר לחלל שבת בעת מלחמה אף כשאין צורך בפעולה כדי להציל חיים. יסוד הדברים מצוי בתוספתא ובתלמוד²:

תנו רבנן: אין צרים [=לשון מצור] על עיירות של נכרים פחות משלשה ימים קודם לשבת. ואם התחילו - אין מפסיקים [את פעולות המצור כשנכנסת השבת]. וכן היה שמאי אומר: "עד רדתה" - אפילו בשבת.

אילו היה מדובר במצב שמטילי המצור נדרשים לחלל את השבת עקב פיקוח נפש, לא היה צורך בפסוק מיוחד זה, "עד

* ד"ר אברהם וינרוט, עו"ד, תל-אביב. מאמר זה הוא חלק מספרו של המחבר על "ערך החיים בהלכה" העומד לראות אור בקרוב.

¹ שו"ת הריב"ש, סימן קא.

² שבת יט ע"א. מקור הדברים בתוספתא עירובין ג, ו. וראה גם ירושלמי שבת א, ח. ונפסק ברמב"ם: "צרים על עיירות הגויים שלשה ימים קודם לשבת, ועושים עימהם מלחמה בכל יום ויום, ואפילו בשבת, עד שכובשים אותה, ואע"פ שהיא מלחמת הרשות. מפי השמועה למדו: "עד רדתה" - ואפילו בשבת. ואין צריך לומר במלחמת מצוה. ולא כבש יהושע יריחו אלא בשבת" (הלכות שבת, פרק ב, הלכה כה). וראה גם רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ו, הלכה יא, ובכסף משנה שם, וכן בלחם משנה בהלכות שבת, סוף פרק ב, המבחיין בין מלחמת מצוה למלחמת רשות.

רדתה", שהרי בכל התורה כולה פיקוח נפש דוחה שבת, כמו שלמדו חז"ל³ מן הפסוק: "וחי בהם" (ויקרא יח, ה) - ולא שימות בהם "או מכוח הסברה": "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

הריב"ש מבחיר אפוא בפסקו שמכוח מקור מיוחד זה, "עד רדתה", נלמדת הלכה מחודשת, ולפיה בעת מלחמה או מצור הורחב ההיתר לחלל שבת "אפילו שלא מפני הסכנה"⁴. בדרך זו נפסקו הדברים גם בספרות ההלכה והמפרשים⁵.

ברם, דין זה טעון ביאור. הכלל הוא שכאשר ניצבות בפנינו שתי מצוות ו"אפשר לקיים שתיהן", אין מצווה אחת דוחה את חברתה. אם כן, אם מצד פיקוח נפש אין צורך להילחם דווקא בשבת, מדוע תתיר התורה את הדבר?

³ יומא פה ע"ב.

⁴ וראה הרב י"ש כהנמן (ראש ישיבת פוניבז'), דברי הרב, חלק ב, בני-ברק תשס"ג, עמ' קז, המציין שמשמע כדברי הריב"ש גם מדברי הרדב"ז על הרמב"ם שפסק: "חלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם ויכבשום וישבו מהם - מותר להם לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו, אם ירעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלות אלו האסורים, וכן שותה יין נסך. מפי השמועה למדו: 'ובתים מלאים כל טוב' - ערפי חזירים וכיוצא בהם" (הלכות מלכים, פרק ח, הלכה א). משמע לכאורה שמותר לאכול טרפות רק בהיעדר אוכל אחר. אך הרדב"ז תמה: אם אין להם מה שיאכלו, מדוע נאמר דין זה דווקא ביחס לחלוצי צבא? הרי לכל אדם מותר הדבר, שהרי עסקינן בפיקוח נפש? והוא מיישב שם שאין מדובר כשהם בסכנת חיים מפני הרעב ושהרמב"ם מחדש ש"אינם צריכים לטרוח לבקש מאכל היתר כיון שנכנסו לגבול העמים". הרדב"ז מדמה מקרה זה לדין "עד רדתה". משמע אפוא כי ביחס ל"עד רדתה", יש דין מיוחד המתיר אף פעולות שברגיל אינן בגדר פיקוח נפש.

⁵ ראה: "דרישה" לטור, אורח חיים, סימן רמט; שפת אמת, בחידושו לשבת יט ע"א.

זאת ועוד. ראוי לבחון את היקף ההיתר. האמנם בשעת מלחמה מותר לנהוג בכל דבר ועניין בשבת כביום חול? האם, למשל, מותר לחיילים לשמוע מוזיקה בשבת כדי לחזק את רוחם? האם בעתות מלחמה מותר לחייל להתגלח בשבת כדי שיחוש מסודר ורענן לפני הקרב? או שמא בעת מלחמה הותרו רק פעולות חיוניות ואין בלתן? אכן, הפעילות המותרת אינה מותנית בהצלחת חיים, אך האם היא מותנית בכך שיהא בה כדי להשפיע על הקרב או להעניק בו יתרון משמעותי ללוחמי ישראל?

דומה שניתן להציע שלושה הסברים בהבנת ההיתר להילחם "עד רדתה" ואפילו בשבת ובביאור שיטתו של הריב"ש, ובהתאם להם לעמוד על היקפו של ההיתר.

גדרו המיוחד של פיקוח נפש של ציבור

ההסבר הראשון מובן מתוך עיון בפסק שכתב הרב שלמה זלמן אוירבך בתשובה לשאלת חייל ששירת בחיל המודיעין. בצה"ל הצליחו לאתר רשת תקשורת של מדינה עוינת ולפענח את הצופן שלה. החייל נדרש לעסוק בפענוח הצופן באמצעות מחשב, פעולה שהייתה כרוכה בחילול שבת. משום כך, ביקש החייל לפענח בשבת רק חלק מן השדרים שנראה לו שקיימת סבירות גבוהה שהם נוגעים לישראל ולדחות את פענוח שאר השדרים למוצאי שבת. הרב אוירבך פסק שהחייל חייב לפענח את כל השדרים בשבת, מכיוון שהגדרת ספק פיקוח נפש של ציבור שונה מהגדרת פיקוח נפש יחיד. וזה לשונו⁶:

למרות שאין כל הבדל בהלכה בין פיקוח נפש של יחיד ושל רבים, ואף על ספק פיקוח נפש של יחיד מחללים שבת, בכל זאת יש הבדל גדול ביניהם ברמת הסיכון הנחשבת לפיקוח נפש. תיתכן דרגת סיכון שאצל יחיד לא תיחשב פיקוח נפש, ואילו אצל ציבור אכן תיחשב לפיקוח נפש. למשל, אנשים אינם נרתעים מנסיעות בין עירוניות, על אף שיש בהן אחריות מסוימת, נניח של אחד ל-10,000. אבל ראש מדינה אשר ייטול סיכון של אחד ל-10,000 על מדינתו ייחשב כבלתי אחראי למעשיו, שכן על ציבור דרגת סיכון כזו נחשבת לסכנה. לפיכך יש לפענח את כל השדרים, כיון שהנדון בהם הוא בטחון המדינה, אע"פ שאותו אחריות של סיכון לגבי אדם פרטי לא היה נחשב לפיקוח נפש.

כלומר: אפשר שסיכון מסוים שלגבי אדם פרטי אינו נחשב לפיקוח נפש ויגדר כפיקוח נפש עת שעסקינן ב"חיי הציבור"⁷, מפני שהגדרת פיקוח נפש אינה נמדדת לפי מידה

קבועה ואובייקטיבית של סיכון אלא כל מצב שבני אדם מחשיבים אותו כמצב מסוכן, הריהו בגדר מצב של פיקוח נפש; בעיני הבריות יש סיכון הנחשב כסיכון סביר לגבי היחיד, אך אינו נחשב לסביר כשמדובר בשלום הציבור.⁸

לפי פסיקתו של הרב אוירבך בעניין זה, נראה שהפסוק "עד רדתה" בא ללמדנו שבזמן מלחמה, שהיא סכנת הרבים, היקף ההיתר בפיקוח נפש רחב יותר.⁹ מאחר שמדובר במלחמה ובחיייהם של חיילים רבים, אסור לערוך חשבון מדויק של הסתברויות. וכשם שלעניין חולה שיש בו סכנה, יש דעות¹⁰ שהיקף פיקוח נפש מתרחב וכולל מצבים שבאדם רגיל אין בהם כדי לכלול אותם בגדר "פיקוח נפש", כך כאשר עסקינן בחיי רבים: די במידה קטנה של סיכון כדי לכלול אותו בגדר של פיקוח נפש.

לפי הסבר זה, נמצא כי יסוד ההיתר של "עד רדתה" נובע מדיני פיקוח נפש והסכנה לחיי אדם המוגדרת באופן רחב יותר כשעסקינן ברבים. ברם, הסבר זה קשה, שהרי לשון הריב"ש היא שההיתר נאמר "אפילו שלא מפני הסכנה"¹¹.

אצל רבים ומגדילה את החשש. ברם, הרב אוירבך אומר שטעם ההיתר אינו משום שאצל רבים ההסתברות עולה אלא שלגבי הציבור גם ההסתברות קטנה של סיכון היא בגדר פיקוח נפש.⁸ ודוק. סיבת השינוי בין היחיד לבין הציבור בעניין זה אינה אובייקטיבית ואינה קשורה למידת הסבירות של סיכון אלא נובעת מהתייחסות בני אדם לסיכונים בשגרת חייהם, שהרי האדם עשוי לסכן את עצמו לשם פרנסתו או נוחיותו. לכן הוא מוכן לעלות על פיגום או לנסוע במכונית או לצאת לטיול שיש בו סיכון והרפתקה. ואילו כשמוטלת עליו אחריות לציבור הוא אינו מוכן לקחת סיכון זה על אחריותו. והטעם הוא, כפי שהסברנו לעיל, שהקובע בהצלת נפשות הוא כוונתו הסובייקטיבית של המציל. וכיוון שהטיפול בפיקוח נפש בשבת הוא כדרך שעושה בחול, האדם הפרטי אינו מחמיר בשבת יותר משהוא מחמיר בחול ומשאיר אותה רמת סיכון לעצמו גם בשבת, ואילו כלפי הציבור, גם בשבת מותר לעשות כל דבר שימנע את הסיכון כפי שנעשה הדבר בחול.⁹ כך, למשל, הבין את הסוגיה הרב משה צבי נריה, בספרו "מלחמות שבת" (ירושלים תשי"ט). הרב נריה מביא כראיה להסבר זה את הסוגיה שנאמר בה שגחלת הנמצאת ברשות היחיד אסור לכבותה בשבת אך כשהיא נמצאת ברשות הרבים מותר לכבותה, משום שזנז הרבים נחשב לסכנת נפשות (שבת מב ע"א).

¹⁰ ראה "מגיד משנה" על הרמב"ם, הלכות שבת, פרק ב, הלכה יד, הגורס כי חולה שיש בו סכנה מחללים עליו את השבת לכל צרכיו, אף על פי שאין מדובר בפעולה שיש במניעתה משום סכנה. בדומה לזה, ראה: תשב"ץ, חלק א, סימן נד; מגן אברהם, סימן שכת, ס"ק ד; הרב י' אברמסקי, חזון יחזקאל, על תוספתא שבת טז, יב; הרב י"ז הלוי סולובייצ'יק (הרב מבריסק), חידושי מרן ר"ז הלוי על הרמב"ם, הלכות שביית עשור, פרק ב, הלכה ח. וראה שולחן ערוך, אורח חיים, סימן שכח, סעיף ד, כי חולה מסוכן, המצוי במצב של פיקוח נפש, "עושים לו כל שרגילים לעשות לו בחול". ונתבאר שם במשנה ברורה, ס"ק יד: "ומשמע אע"פ שאין בו סכנה במניעת הדבר ההוא, כיון שהחולי יש בו סכנה ויש בדבר צורך קצת, ורגילים לעשות לו בחול, עושים גם בשבת". וראה הסברו של הרב א"ז וייס, במאמרו "חולה שיש בו סכנה אם מותר לחלל שבת יותר מההכרח להצלתו", שבילי הרפואה ח (תשמ"ז), עמ' סה-סו.

¹¹ תמיהה זו מעורר הרב אברהם משה אבידן (זמל), "מלחמה בשבת ויום הכיפורים", תורה שבעל פה יז (תשל"ה), עמ' קנה (וראה גם בספרו שבת ומועד בצה"ל, ירושלים תש"ן, עמ' י). והוא מקשה עוד כי אם מקורו של ההיתר בדין פיקוח נפש, מדוע לשיטת ה"דרישה", שהובאה לעיל, הערה 5, מותנה ההיתר בשהחלה המלחמה בהיתר (בחלקו הראשון של השבוע)? וכי משום שהתחילו את המלחמה באיסור נקפח חיי אדם?

⁶ את הדברים מסר הרב משה מרדכי פרבשטיין במאמרו "גדרי ספק פיקוח נפש - חילול שבת לכל צרכי חולה מסוכן", אסיא נג-נד (תשנ"ד), עמ' 87, שנכתב בעת הדיון בין החייל לבין הרב אוירבך.
⁷ ודוק. ביחס לרבים, יש עוד טעם: החשש לנזק גדול יותר כלפי הכלל מן החשש כלפי היחיד. כך עולה מהסברו של רב האי גאון (מובא בחידושי הרשב"א, שבת מב ע"א, ד"ה גחלת) שההסתברות לאסון גדולה יותר

גדרו המיוחד של פיקוח נפש בשעת חירום

את חייו שלו, מפני ש"אין דוחים נפש מפני נפש", ואין אדם חייב לסכן את חייו אפילו לא כדי להציל חיהם של רבים¹⁶.

שונה לחלוטין הוא מצב מלחמה. בעת מלחמה אין האדם מצווה להשגיח על פיקוח נפשו שלו. אדרבה, היחיד מצווה לסכן את חייו ולהשליכם מנגד למען הכלל. הווה אומר: בשעת מלחמה חיי היחיד אינם מוגדרים עוד כערך עליון. הכלל במלחמה הוא שגם אם האויב מתקיף עיר אחת בלבד ומספר המותקפים הוא קטן ואין סכנה לקיום האומה, חייב האדם לצאת לקרב ולסכן את עצמו להצלת המותקפים.

יסודה של הבחנה זו מצוי כבר בתלמוד:

אמר רב יהודה אמר רב: נכרים שצרו על עיירות ישראל - אין יוצאים עליהם בכלי זיין, ואין מחללים עליהן את השבת... במה דברים אמורים - כשבאו על עסקי ממון. אבל באו על עסקי נפשות - יוצאים עליהן בכלי זיין, ומחללים עליהן את השבת. **ובעיר הסמוכה לספר, אפילו לא באו על עסקי נפשות אלא על עסקי תבן וקש - יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת**¹⁷.

נמצינו למדים שאף על פי שכל יציאה למלחמה אינה אלא למטרת הצלה ופיקוח נפשות ישראל, מכל מקום מאחר שהוכרזה מלחמה, אין הדיון מתרכז בפיקוח נפשו של היחיד אלא בהצלת המלחמה, והיחיד מצווה לסכן את חייו עבורה¹⁸. לאור זאת, מבהיר ר' יוסף באבד (גליציה, המאה

הסבר שני בטעם החידוש של "עד רדתה" הוא שזמן חירום נחשב כמעין מצב מיוחד המתנהל כל כולו במשטר של פיקוח נפש. מלחמה היא מצב מובנה של פיקוח נפש. לפיכך, אין לבחון פעולה מסוימת כשהיא לעצמה אלא במסגרת מכלול הלחימה. ממילא, כל מה שנוגע לדרכי המלחמה ועשוי לייעל את התהליך ולסייע בהיחלצות ממצב המלחמה מוגדר כפיקוח נפש. על כן, בעת מלחמה מותרות פעולות שאין בהן כשהן לעצמן להציל חיי אדם, אך יש בהן כדי לסייע למהלכי המלחמה בכללותה¹².

ועדיין קשה גם על הסבר זה. ככל שמתייחסים למלחמה כמצב כללי של פיקוח נפש, יש בדינו היתר כללי של "וחי בהם". אם כן, לשם מה נחוץ ההיתר המיוחד להילחם "עד רדתה" ואפילו בשבת¹³?

שינוי סדרי העדיפויות בשעת מלחמה

הסבר שלישי שנראה להציע לדין "עד רדתה", המתגבר על הקשיים שהצבענו עליהם בשני ההסברים הקודמים, הוא: בשעת מלחמה משתנים סדרי העדיפויות של הערכים עצמם, ומכאן מקור ההיתר. נבהיר את דברינו.

בעיות שלום, פיקוח נפש הוא הערך העליון. הכלל הגדול בעניין זה הוא "וחי בהם", מפני שהתורה לא קבעה את מצוותיה אלא בתנאי שנשמרים חיי האדם. יתר על כן. הציווי "לא תעמוד על דם רעך", המצווה על האדם לפעול להצלת זולתו¹⁴, אינו חל אם האדם נדרש לסכן את חייו¹⁵. אין מסכנים חיי אדם לצורך כלשהו ואין ערך המחייב את האדם להקריב

¹² דרך הילוך זו מוצעת על ידי הרב אבידן, שם, ועל יסודה הוא קובע שמותר לחיילים לחמם מים לשתייה בשבת בעת מלחמה, אם הדבר נחוץ להם כדי לשמור על ערנותם. כמו כן, מכוח הכלל "עד רדתה", מותר לדעתו לעשות גם דבר החשוב לשמירת כושרם של החיילים במערך מלחמתי אף אם אינו עניין של פיקוח נפש להצלת חיים ממש. ¹³ הרב אבידן חש בקושי זה ומבהיר שההיתר מכוח הכלל "עד רדתה" מובן לחלוטין לפי הראשונים החולקים על "מגיד משנה" (לעיל, הערה 10), ואילו ביחס לשיטת "מגיד משנה" והמתירים לעשות פעולות שאינן בגדר פיקוח נפש ישיר לחולה שיש בו סכנה, הוא אומר: "אפשר שאף הם למדו זאת מדיני המלחמה, שאף במלחמה אין היתר אחר זולת ההיתר הנובע מדין פיקוח נפש". ברם, בכל הכבוד, הסברו של הרב אבידן, שדיני פיקוח נפש נלמדים מן ההיתר הנפרד והמיוחד של מלחמה, נראה לנו דחוק.

¹⁴ האדם חייב לעשות ככל יכולתו להציל נפש מירשאל של מי שנמצא בסכנת מוות או בספק סכנת מוות. וכן פסק הרמב"ם: "שכל המאבד נפש אחת מירשאל כאילו איבד כל העולם כולו. וכל המקיים נפש אחת מירשאל כאילו קיים כל העולם כולו" (הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה טז). והראב"ד אומר: "כל היכול להציל ואינו מציל - הרי זה כאילו הרגו בידים" (איסור והיתר, כלל נט, דין לח).

¹⁵ הכלל שנאמר בעניין זה הוא כידוע: "חייך קודמים לחיי חברך". וזה לשון הבריתא: "שנים שהיו מהלכים בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים: אם שותים שניהם - מתים; ואם שותה אחד מהם - מגיע לישוב. דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא רבי עקיבא ולימד: 'וחי אחיך עמך' - חייך קודמים לחיי חברך" (בבא מציעא סב ע"א). ונפסקה הלכה כרבי עקיבא שאין האדם חייב למסור את נפשו כדי להציל את חברו. וראה מ' ויגודה, "חובת הצלה וגבולותיה", פרשת השבוע, אחרי מות-קדושים, תשס"א, גיליון מס' 24.

¹⁶ לדעת רבי מאיר שמחה מדווינסק, בספרו "אור שמח" (הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק ז, הלכה ח), הפרט אינו חייב לסכן את עצמו אפילו להצלת כלל ישראל. אכן, בשיטה אחרת נקט הרב מ"ד פלאצקי, בספרו "כלי חמדה", בתחילת פרשת פינחס. לדעתו, מצווה על הפרט למסור את נפשו להצלת כלל ישראל. ואולם מדובר רק בהצלת כלל ישראל, אך לא בהצלת רבים בעלמא, כגון הצלת יישוב אחד במסירת נפשו של היחיד. הרב א"י הכהן קוק, בספרו "ש"ת משפט כהן, סימנים קמב-קמד, אומר שמעיקר הדין, אין היחיד חייב למסור את נפשו גם להצלת הכלל, אלא שלמעשה חייב האדם למסור את נפשו להצלת הכלל בתורת "הוראת שעה" ובגדר "למיגדר מילתא", שכן להצלת כלל ישראל הדבר גלוי לכול שביט דין מתירים זאת לצורך שעה. וראה בהרחבה נ' וקובר, מסירות נפש, ירושלים תש"ס.

¹⁷ סנהדרין מח ע"ב. והדברים נפסקו להלכה ברמב"ם: "ובכל מקום, אם באו על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם - יוצאים עליהן בכלי זיין ומחללים עליהן את השבת. **ומצוה על כל ישראל שיכולים לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגוים בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת. וכשיצילו את אחיהן - מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא**" (הלכות שבת, פרק ב, הלכה כג). הנה כי כן, עסקינן במצווה המוטלת על כל אדם מירשאל, לסכן את חייו כדי להגן על ציבור של יהודים הנמצא במצב של מלחמה. הרב א"י ולדנברג, בשו"ת ציץ אליעזר, חלק ג, סימן ט, פרק ב, מתווה שורה של כללים ברורים: אימתי יוצאים למלחמה, אימתי מסכנים חיים ואימתי מחללים שבת.

¹⁸ ביחס למלחמה כערך, ראה דבריו של הרב א' גורדווינסקי: "ענין מלחמה אצל עם ישראל אינו כמלחמות של אומות העולם. מלחמה של נצחון ושררה, שלל נכסים ורכוש. **מלחמה של ישראל היא קידוש שם שמים בעולם**. כמו שמבאר הרמב"ם בהלכות מלכים פרק ז' הלכה ט"ו בענין מלחמת רשות וזה לשונו: 'וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו, ולא יירא ולא יפחד, ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו, אלא ימחה זכרונו מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה... וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד, ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק, ולא תגיעהו רעה, ויבנה לו בית נאמן בישראל, ויזכה

הי"ט), בעל "מנחת חינוך" ¹⁹, כי אף על פי שכל המצוות נדחות מפני פיקוח נפש, אין הדבר כן בעת מלחמה, מפני שהתורה ציוותה לצאת למלחמת מצווה על אף שבדרך העולם נהרגים אנשים משני הצדדים במלחמה, וממילא "דחוייה היא סכנה במקום הזה".

מכיוון שערך חיי הפרט אינו הערך העליון במצב מלחמה, והאדם מצווה לסכן את עצמו כדי לסייע במלחמה, מובן מאליו כי במצב זה נדחה גם ערך השבת, שהוא פחות בחשיבותו מן הערך של פיקוח נפש.

הווה אומר: בימים כתיקונם ניצב מעל השבת הערך של פיקוח נפש. על כן, ההיתר לחלל שבת מותנה בקיומו של פיקוח נפש. לעומת זאת, בעת מלחמה מדרג הערכים הוא: א. השבת וכל המצוות; ב. פיקוח נפש של היחיד; ג. הערך של "עד רדתה", שמשמעו שבעת מלחמה חייב האדם למסור את נפשו עבור הרבים.

מכיוון שמצב מלחמה יוצר ערך שהוא נשגב אף מפיקוח נפש ודוחה אותו מפניו, ברור שהשבת, הפחותה מפיקוח נפש, נדחית אף היא מפני הדין של "עד רדתה", וגדר ההיתר אינו תלוי בשאלת קיומו של פיקוח נפש אלא בשאלת קיומו של צורך מלחמתי. על כן, משהוגדר מצב מסוים כמצב מלחמה, ההיתר לחלל שבת אינו מוגבל למצבים שיש בהם פיקוח נפש, ואין הולכים עוד לפי משטר הדינים של "וחי בהם", אלא חל דין מיוחד של שעת מלחמה, ולפיו גם מה שאינו בגדר פיקוח נפש אך הוא נחוץ כחלק ממערכי הקרב, מותר לעשותו בשבת ²⁰.

סוף דבר

בהתאם להסבר האחרון שהצענו לעיל, נמצא שהיתר "עד רדתה" אינו מושגת על העיקרון של פיקוח נפש של היחיד. אדרבה, המלחמה היא מצב שנדחה בו כל ערך אחר לרבות הערך של פיקוח נפש עצמו. על כן, כל פעולה הנכללת בגדר צורך הלחימה, בין שיש בה משום פיקוח נפש ובין שאין בה משום פיקוח נפש - מותר לעשותה בעת מלחמה גם בשבת, וזהו הכלל של "עד רדתה".

לפי הסבר זה, מובן עתה מדוע מותר בעת מלחמה לחלל שבת "אפילו שלא מפני הסכנה", שהרי ההיתר אינו הרחבה של גדרי פיקוח נפש אלא הפקעתם ²¹. ברם, היתר זה נובע מסדרי המלחמה ומוגבל מטבעו לפעולה שהיא בבירור חלק ממערכי המלחמה. גדר הדין לחלל שבת היא אפוא: כל פעולה הנכללת בתורת הלחימה ובנוהלי הקרב של הצבא ²². על כן, אם חיילים רוצים שתייה חמה בשבת, אין מקום להתיר זאת מטעם "עד רדתה", שהרי אינה חלק מדרכי הלחימה של הצבא. לא כן בעניין נוהל הקרב לפינוי חללים. אמנם פינוי חללים אינו חלק מן הקרב, ואין הבחנה בעניין זה בין חלל שנפל בקרב לבין חלל אחר, ומצווה לקבור את שניהם, אך אין מחללים עליהם את השבת. ואולם פינוי חללי מלחמה הפך להיות חלק מתורת הלחימה של צבא, למען יידע כל לוחם שלא יינטש בשדה הקרב, אף אם ייפול חלל, ושהצבא יעשה כל מאמץ, כולל סיכון חיי חיילים אחרים כדי להביאו לקבר ישראל. לכן עשוי פינוי החללים להיות חלק ממערכי המלחמה, ויהא מותר להוציא רכב לפינוי החללים גם בשבת לאור הכלל של "עד רדתה" ²³, אף על פי שאין בפיו משום "פיקוח נפש".

²¹ על פי ההסברים האחרים שהוצעו לעיל, הותרו רק דברים שיש בהם כדי למנוע סכנה, כשדין "עד רדתה" מרחיב את גדרי "פיקוח נפש" בצורכי הרבים או בעת מלחמה באופן המגדיר גם חשש רחוק יותר וסבירות נמוכה יותר כסכנה (ברומה לשיטת "מגיד משנה" בחולה מסוכן). לעומת זאת, לפי דרך ההילוך דנא, עסקינן בהיתר מוחלט, וגם מה שאינו מונע סכנה כלל ייעשה בשבת, ובלבד שנהוג לעשותו במלחמה. ²² בהתאם לכך, אילו היה נוהל קרב שתומורת מלווה את ההולכים למלחמה, וזאת הייתה דרך הלחימה המקובלת, היה מקום להתיר זאת מדין "עד רדתה", אף על פי שאין בקיומה של התומורת למנוע סכנה ואין בה משום פיקוח נפש. ברם, מכיוון שהיום אין התומורת חלק מדרכי המלחמה, אין מקום להתיר את הדבר. ממילא מובן גם שאם יש מי שמעוניינים במוזיקה כדי לרום את רוחם, אין להתיר את הדבר, שהרי לא עסקינן בחלק מתורת הלחימה של צה"ל. ²³ וראה דברי הרב ש' גורן בספרו משיב מלחמה (שער ט, סימן קיז), המתיר מכוח מקור זה לחיילים המפנים חללים לחזור לבסיסים אפילו בשבת. הרב גורן מבהיר שפינוי החללים בשבת בעת מלחמה מותר, אף שאין בכך כל צד של הצלת חיים (שהרי מדובר בחללים) ואין בו צורך מבחינת המלחמה עצמה, וזאת מכיוון שפינוי החללים תורם לשמירה על מצב רוחם של הלוחמים, שהוא עניין של חיים ומוות. הרב גורן מביא את דברי המדרש בעניין חשיבות מצב רוחם של הלוחמים על הפסוק "ולא נחם אלוקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, כי אמר אלוקים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה" (שמות יג, יז). נאמר במדרש שבני אפרים יצאו ממצרים לפני שאר בני ישראל, ועמדו המצרים והרגו כל גיבוריהם, על כן לא נחה ה' את שאר העם דרך ארץ פלשתים "כדי שלא יראו את עצמות אחיהם מושלכים בפלשת ויחזרו להם" (ילקוט שמעוני, פרשת בשלח, רמז רכו). הרב גורן מבהיר שמכיוון שעסקינן בפיקוח נפש ממש, מותר לעסוק בפינוי חללים בשבת מכוח ההיתר הרגיל: "פיקוח נפש דוחה שבת". את ההיתר המיוחד מדין "עד רדתה" ופסקו של הריב"ש, יש לצרף לכלל זה כדי לקבוע שמותר לחיילים העוסקים בפינוי החללים אף לחזור לבסיסים בשבת אף בנסיעה ברכב. לביקורת על גישתו של הרב גורן, המתיר לסכן חיי חיילים כדי להביא חללים לקבר ישראל, ראה י' זולדן, "השפלה והסתכנות למען קבורת לוחמים", פרשת השבוע, חיי שרה, תשס"ט, גיליון מס' 335.